

Mindennapi nyelvművelés

Kossa János Az anyanyelv kérdése napjainkban címen a Híd 1956 januári számában megjelent írásában megemlíti, hogy „idestova húsz éve”, tehát 1936 táján az akkori Hídban is megjelent egy cikke „a romlásra és feledésre ítélt magyar nyelvről, az írástudatlanok ezreiről, a légiókban szaporodó, nyelvüket elfelejtő, mert soha nem író, nem olvasó félanalfabétákról. Cirill betűkkel magyarul író gyermekekről, tudatlanná némitott kis proletárokról, szellemi sötétségre kárhozott tanyai gyermekekről - egyszerűen a kisebbségi életnek a nyelv területén megnyilatkozó keserűségeiről.”

Szloboda János a Nyelvművelő Napokon

Kossa Jánosnak, nagy nyelvművelőnknek ez a „sóhaja” arról tanúskodik, hogy a két világháború között az SZHSZ Királysághoz csatolt, majd Jugoszlávia kötelékébe tartozó Délvidéken

nemigen beszélhetünk rendszeres nyelvművelésről. A politikai harc elsősorban az anyanyelvű oktatás jogáért, a magyar nyelvű sajtó, kultúra, színház fenntartásáért folyt: a legfőbb cél: biztosítani a nem államnyelven való megszólalás jogát, s nem volt idő holmi nyelvhelyességi kérdésekkel bíbelődni. Igaz, Trianon előtt sem beszélhattunk a mi vidékünkön valami szervezett nyelvművelői munkáról, hiszen éppen rendezvényünk névadójának, Szarvas Gábornak – de számtalan mások mellett Dudás Gyulának, a zentai születésű kiváló történésznek, Kosztolányi Dezsőnek, a Szabadkáról elszármazó írónak és nyelvművelőnek – a példája is azt bizonyítja, hogy a délvidéki rónán termett szellemi kiválóságokat a főváros mágneses erővel vonzott búvkörébe. Igaz, azért vidékünkön is maradtak lelkes és szorgalmas pedagógusok, újságíró-tollforgatók, akik a nyelv ügyét mindhalálig szívügyüknek tekintették, annak pallérozását, ápolását hivatásbeli kötelmeiken túl is örömmel és lelkiismeretesen vállalták fel. Mindennek azonban véget vetett a rendszerváltozás, amely a magyar nyelvet errefelé „nem hivatatlóssá” degradálta, deffenzívába szorította.

A II. világháborút követő újabb rendszerváltás, a hatalomra jutott kommunista elit által hirdetett „nemzetköziség” jelszava megcsillantotta a reményt, hogy az új társadalomban a nemzetiségi kérdés igazságos rendezést nyer, s a szocialista Jugoszláviában nem kerül eleve hátrányos helyzetbe az, aki nem valamely délszláv nyelven szólal meg. Erre utaltak a szabad, majd az egyenjogú nyelvhasználatot, azaz a nyelvi egyenjogúságot kimondó jogszabályok, a két és többnyelvű közigazgatás, igazságszolgáltatás, oktatás és nevelés, politikai és gazdasági élet megszervezése is.

Ezt igyekezett nyomon követni az egyre lendületesebben fejlődő nyelvművelő munka, amelynek alapvető feltételeit a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő egyesület /JMNYE/ megalakulása, a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok megszervezése, valamint a magyar nyelvű lapokban nyelvművelő rovatok (köztük a legjelentősebb: a Magyar Szó Nyelvművelő c. havi melléklete), majd nyelvművelő kiadványok, könyvek megjelenése, az újvidéki Tanárképző Főiskola és a Bölcsészkar magyar tanszékének megnyitása, a szabadkai és újvidéki tanító-, illetőleg óvónőképzőben megindult magyar pedagógusképzés, majd a Hungarológiai Intézet alapítása és a magyar tanszéken a fordítóképzés megkezdése teremtette meg.

Hogy hogyan éltünk az így létrejött lehetőségekkel, azzal most nincs időnk foglalkozni. Mégis, hadd jegyezzem meg, hogy a Kossa János már idézett cikkében ábrázolt, eléggé lehangoló helyzetkép – ha kezünkbe veszünk egy tankönyvet, ha betekintünk az újságba, ha kinyitjuk a rádiót, nem tudjuk, szerb vagy magyar fülünket hegyezzük-e. Az óvodásversikétől az irodalomig, a tudományos terminusoktól a futballisták zsargonjáig mindenütt ott érezzük a fordításnyelv nehézkességét, kötöttségét, a szerb-magyar keveréknyelv színtelenségét, szürkességét – véleményem szerint a rendszeres nyelvművelésnek ebben a néhány évtizedében sokat módosult, még hozzá kedvező irányban. Hozzájárult ehhez természetesen az anyaországhoz fűződő kapcsolatok folyamatos javulása, eminens magyarországi nyelvtudósok (köztük a felejtethetetlen Bárczi Géza és Lőrincze Lajos) meg-megismétlődő látogatása, a rendszeresített könyv- és folyóirat-behozatal, színtársulatok és neves előadóművészek rendszeres itteni vendégszereplése, s végül a határon túli magyar pedagógusok és tanulóifjúság számára szervezett anyanyelvi táborok, szemináriumok jótékony hatása.

Persze, azért idealizálnunk sem kell az akkori viszonyokat: nyelvművelésünk kibontakozását és fejlődését a hatalom részéről nem csak lelkes és önzetlen támogatás kísérte, hanem sanda gyanakvás is éppen elég. Nem merném kategorikusan azt állítani, hogy a nyelvi egyenjogúság, a nemzetiségi kulcsok, a környezeti nyelv ismeretének a megkövetelése a vezető beosztású káderek esetében (legalábbis Szerbia két tartományában) csupán díszes paravánként szolgált a külföld (különösen a liberális-demokratikus Nyugat) számára az ország „image”-ének a javítása végett, miközben egyre-másra folyt az „egynyelvű” iskolák, művelődési egyesületek felszámolása, illetve „kétnyelvűvé” transzformálása a testvériség-egység jegyében és egy majdani – természetesen szerb-horvát nyelvet beszélő – „jugoszláv nemzet” létrehozásának az azóta már igencsak utópiának bizonyult és hiú ábrándként szétfoszlott reményében.

Valószínűbbnek tartom, hogy két koncepció küzdött párton és államhatalomon belül (a kettő tulajdonképpen ugyanaz volt), miközben hol a liberális-internacionalista (kardelji) elképzelés, hol meg a mereven nacionalista (rankovići) vonal kerekedett felül. Így hát a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának alkotmányos deklarálása mellett a hatalom egyes letéteményesei

mindent megtettek a nemzetiségek vertikális szerveződésének a megakadályozására legalábbis azokon a területeken – így a Vajdaságban is –, ahol az akkor már nemzetiségekké magasztosult kisebbségek a lakosság többségét vagy tekintélyes hányadát képezték. A létrejött nemzetiségi intézményeket – elsősorban a JMNYE-t – pedig igyekeztek arra szorítani, hogy csupán a legszűkebb értelemben vett nyelvművelő munkára szorítkozzék, és semmiképpen se próbálkozzék holmi érdekvédelmi szerepkör felvállalásával, a magyarság – netán más kisebbségek – tételes jogszabályokba foglalt, ám a gyakorlatban a megszegők elleni szankciók „kifelejtése” folytán teljességükben sohasem érvényesíthető jogok kiharcolásával.

A gyeplőt hol kissé megeresztő, hol ismét keményen visszafogó kultúrpolitika egy idő múltán soknak és talán veszélyesnek, a nemzeti öntudat serkentőjének találta magát a nyelvművelést is, és óvatos fokozatossággal megkezdte annak elsorvasztását. A legjobb erőknek a sajtóbeli publikálástól való eltiltása, a Nyelvművelő melléklet megszüntetése, a Nyelvművelő Napok szerves közegükből való kiemelése – mind egy-egy csapást mért az oly ígéretesen kibontakozó mozgalomra. Iskoláztatásunkban is történt kísérlet az anyanyelvű oktatás fokozatos felszámolására a középiskolákban.

Az újabb rendszerváltás ismét gyökeres változásokat hozott. A többpártrendszer bevezetése, a magyar érdekszervezetek megalakulása, a viszonylagos sajtószabadság (legalábbis ami az írott sajtót illeti) jelentős előrelépést jelent, még a titói Jugoszlávia széthullását előidéző esztelen nacionalizmus és az azt követő teljes gazdasági csőd és létbizonytalanság ellenére is.

Ma már semmi sem akadályozhat meg bennünket közösségi érdekeink kinyilvánításában, elsősorban pedig nemzetiségi létünk és megmaradásunkat biztosító anyanyelvünk ápolásában és megóvásában. Többé már nem vitás, hogy nincs külön anyanyelvi, vajdasági, kárpátaljai, felvidéki vagy erdélyi magyar nyelv, csupán egyetlen magyar irodalmi és köznyelv, amelynek segítségével a Kárpát-medencében és azon kívül szétszórattott magyarságnak maradéktalanul meg kell értenie magát és meg kell értenie egymást. Ennek az egységes magyar nyelvnek az ápolása és kimunkálása most a legfontosabb és legidősebb feladatunk. Lássuk hát, milyen eszközök állnak ennek a nem kis feladatnak a megoldásához rendelkezésünkre!

Anyanyelvünket elsősorban szüleinktől és közvetlen környezetünkől tanuljuk meg. Ám hogy az így megtanult anyanyelv teljesen megfelel-e a köznyelvi normáknak, afelől már leginkább csak a nevelő-oktató intézményekbe eljutva tájékozódhatunk. Többnyire már az óvodában, ahol-szerencsés esetben - az ott dolgozó pedagógus (óvónő) felfigyelhet azokra a nyelvi fogyatékoságokra, amelyeket a gyermek a szülői házból magával hoz. Az óvodáskorú gyermek talán ezen a téren is a legfogékonyabb a tapintatos és meggondolt didaktikai ráhatásokra, ebben az életkorban kezdi anyanyelvének tudatos tanulását, ekkor a leghajlamosabb elsajátítani és utánozni a pedagógus által demonstrált nyelvi modellt. Az anyanyelvnek ez az intenzív elsajátítása az általános iskola alsó osztályaiban is folytatódik, ezért rendkívül fontos, hogy az 5-10 éves életkorú gyermekekkel foglalkozó pedagógusoknak az anyanyelv ismerete dolgában legalábbis egy magyartanár színvonalán kell állniuk. És ez korántsem túlozott követelmény!

A tantárgytanítás megkezdésével a magyartanár fáradozásait az anyanyelvoktatás terén sajnos gyakran devalválja a többi kartárs helytelen, pongyola beszéde. Annál szerencsésebb körülmény viszont, ha néhány, más tantárgyat oktató pedagógus is szép szabatos előadásmódjával, tiszta magyar beszédével támogatja és felerősíti az anyanyelv szakos törekvéseit, befolyását. Hogy ez a tendencia általánossá váljék, ahhoz feltétlenül szükség volna a teljesen anyanyelvű pedagógusképzés megszervezésére, de arra is, hogy a magyar iskolákban tagozatokon oktató pedagógusok szakvizsgájuk alkalmával az oktatási nyelv ismeretéről és korrekt használatáról is tanúbizonyságot tegyenek.

Az iskola mellett a helyes nyelvhasználat másik jelentős tényezője a tömegtájékoztatás. Bizonyos szempontból még az iskolánál is fontosabb, hiszen az iskoláskoron túl is befolyásolja az újságolvasók, a rádióhallgatók és a tévénezők nyelvkultúráját. Sajnos, nem mindig kedvező irányban. Hazai magyar nyelvű lapjaink (elsősorban a Magyar Szó) szerkesztéspolitikájával kapcsolatban nincs különösebb kifogásunk, újabb televíziók és rádióállomásaink magyar nyelvű hírműsorai is igyekeznek tárgyilagosan, elfogultság nélkül tudósítani. Ami viszont a nyelvhasználatot illeti, az már korántsem válthatja ki ilyen egyöntetű elismerésünket. A leírt, illetőleg elhangzott szövegekben csak úgy

hemzsegek a rossz, pontatlan megfogalmazások, a pongyola tükörfordítások, a hibás, magyartalan vonzatok. Az elektronikus sajtó esetében ezt gyakran még torz artikulálás, időtartambeli pontatlanság, helytelen hangsúlyozás vagy túlhangsúlyozás is súlyosbítja. Egyes bemondóknak beszédhibájuk miatt eleve nem kellene a képernyőre vagy a mikrofonnak még csak a közelébe sem kerülniük, hiszen nincs az a demokrácia, amely féllábúakat a táncparkettre vagy botfűlűeket az operaszínpadra segíthetne, miért szabad hát a pálya ezen a téren az arra adottságaiknál fogva alkalmatlanok előtt? Tévé – vagy rádióbemondóvá, – műsorvezetővé, – riporterre lenni nemcsak tanultság, hanem rátermettség kérdése is!

Amit viszont bárki megtanulhat, az az, hogy gondolatait a magyar nyelvtan és stilisztika szabályai szerint közérthetően és szépen kifejezze. Sajnos, ezen a téren sem lehetünk teljesen elégedettek a jelenlegi helyzettel. Anyanyelvünket kevés kivétellel nem beszéljük azon a szinten, mint az több évtizedes nyelvművelő munka nyomán elvárható volna. Nemcsak a mindennapi életben, hanem sajtónk és elektronikus médiánk nyelvében is újra és újra felbukkannak azok a nyelvi botlások, hibák, amelyeket jeles nyelvművelőink már nem egyszer szóvá tettek, megroítottak. Mintha csak egyes zszurnalisztáink olvasni sem tudnának, ismételten és egyre-másra használják az egyszer már kipécézett, hibásként megbélyegzett szavakat, kifejezéseket. Gondoljunk csak a szerb general potpukovnik „vezéralezredes” megfelelőjére a helyes és szabályos magyar „altábornagy” helyett! Vagy arra, hogy miután a Magyar Szó Kilátó c. mellékletében dr. Molnár Csikós László rendkívül közérthetően elmagyarázta az evangélista és az evangélikus szavak jelentése közötti különbséget, rá néhány hétre a lap szabadkai rovatából arról értesülhettünk, hogy a katolikusok mellett az evangélisták is pénzsegéllyel támogatták a KODDE-t. Csupán azt nem közölte a szemfülesnek aligha nevezhető tudósító, hogy Márk, Máté, Lukács és János ugyan hány dinár erejéig támogatták meg a diáksegélyező egyesületet! Tartományiból Szerbiai Televízióvá előlépett hírközlő eszközünk egyik idősebb és tapasztaltabb bemondójának a szájából is olyat hallhattunk a minap, hogy valaki valakinek „lábat akasztott” (csak némi töprengés után sikerült rájönnünk arra, hogy ez azt jelenti: gáncsot vetett), ám a napilapunkban szintén nemrég megjelent „magvas szólást”, misze-

rint „Nehéz a sutának a szarvassal” az eredetit nem ismerve soha az életben meg nem fejteném, minthogy ez a magyar változat tökéletesen semmit sem jelent! (Még szerencse, hogy nem eredeti megfogalmazás, csupán a YU-PRESS rovatában megjelent tükörfordítás.)

De ne szaporítsuk tovább a szót és a különben is kimeríthetetlen példákat, ehelyett inkább állapítsuk meg a szomorú tényt: délvidéki magyar tömegtájékoztatásunk ma nem tesz eleget azoknak az elvárásoknak, amelyeket az olvasók-hallgatók-nézők joggal támaszthatnának irányukban a nyelvhasználat terén. Egy kissé vulgáris példával élve hadd mondjam el, hogy ha megvásárolunk egy terméket, akkor nem elégszünk meg azzal, hogy az megfelelő nyersanyagból készüljön, hanem elvárjuk, hogy kidolgozása is kifogástalan, csomagolása pedig megfelelő (esetleg tetszetős, higiénikus is) legyen. Nem elég hát, ha az újságban-rádióban-televízióban közzétett hír igaz, időszerű és informatív, annak nyelvi megfogalmazása is érthető és a magyar nyelv szellemében fogant legyen! A fogyasztót – még az információk fogyasztóját sem illik megkárosítani, nemcsak az áru, a csomagolása sem lehet silány.

Ellenvetésként elhangozhatna, hogy hát hiszen ami napilapunkat és hetilapjainkat illeti, ők bizony mindent megtesznek a nyelvapolás ügyéért, hiszen legkiválóbb hazai nyelvészeinket kérték fel, hogy éberem őrködjenek sajtónk nyelvének tisztaságán, hétről hétre megjelenő cikkeikben gyomlálgassák, pellengezzék ki a szóhasználati, mondat szerkesztési és egyéb nyelvhelyességi hibákat, vétségeket. Ez bizony szép dolog, csak korántsem elegendő. Tömegtájékoztatási eszközeink nyelvének tisztaságán nem csupán eminens nyelvtudósainknak, hanem édes mindannyiunknak kellene őrködnünk. Nem elegendő az, ha az újságban megjelent vagy élőszóban elhangzott nyelvi botlások egyikét-másikat nyelvészeink tollhegyre tűzik, majd igyekezetük hiábavalóságát látván (minthogy a botlások elkövetői a fülük botját sem billentik meg a barátságos nógatásra) lassan beletörődnek a megváltozhatatlanba, a folyamatos és visszafordíthatatlan nyelvrömlésbe, a nyelvérzék tartós és jóvátehetetlen károsodásába.

Még világosabban szólva: a Magyar Szó szombati számában megjelenő két-két nyelvművelő cikkecske s néhány hetilap hasonló terjedelmű rovata a kétségbevonhatatlan jószándék elle-

nére sem elégséges a jelenleg tapasztalható nyelvi igénytelenség vagy talán inkább nemtörődömség ellensúlyozására. Ha az olvasó-néző-hallgató nap mint nap ugyanazokkal a hibákkal találja magát szemben a tömegtájékoztató általa normaként elfogadott nyelvében, akkor hiába olvassa el a hetedik napon, hogy ez vagy az a téves szóhasználat, bizony, hiba volt.

Ahogy Magyarországon, ahol az újságírók nyelvileg képzetebbek, mint nálunk, több napi- és hetilap rendszeres nyelv-művelő rovata, a rádió, a televízió állandó nyelvhelyességi adásai mellett is szükség mutatkozik a nagyközönség számára egy negyedévenként (újabbán évente ötször) megjelenő folyóiratra (ez az Édes Anyanyelvünk), amelyben terjedelmesebb nyelv-művelő írások mellett néhány soros, apró nyelvhelyességi megjegyzésektől, egy-egy hibás felirat, hirdetés- vagy reklámszöveg kiigazításáig mindenre van hely, akad lehetőség, ami csak a köznyelv kulturált használatának az érdekében helyénvaló. Ehhez hasonló sajtóorgánummal valaha a jugoszláviai magyar nyelv-művelés is rendelkezett – ez a Magyar Szóban havonként megjelenő Nyelv-művelő melléklet volt hol egy, hol két oldalon -, amelynek felbecsülhetetlen értékét senki sem vonta kétségbe, hatása pedig óriási volt az egységes nyelvi normarendszer szükségességének tudatosításában. Sajnos, erre a felismerésre juthattak azok is, akiknek jobban megfelelt a délvidéki magyarság nyelvi elszigetelődése és egy „jugoszláviai magyar makaróni-nyelv” kialakulása, de az is meglehet, hogy csupán a házigazdaként szereplő napilap élgárdája unt rá az örökös bírálgatásra, és könnyebbnek vélte a rovat megszüntetését, (ezt egyébként egyes vajdasági szerb politikusok is helyeselték), mint a kifogástalan nyelvhasználat elsajátítását. Úgy látszik, az a felfogás, miszerint a tűz oltása helyett egyszerűbb a vészcsengő zsinórját elvágni, mind a mai napig érvényben maradt, mert a rovat fel-támasztásra tett időnkénti kísérletek eddig rendre megghiúsul-tak.

Mit lehetne tenni mégis nyelvünk tisztaságának megőrzésé-ért vagy inkább helyreállításáért? Ez a feladat manapság első-sorban az iskolákra és a tömegtájékoztatóra vár, minthogy ez nem olyan munkavállalás, amelyet néhány ünnepi alkalommal, néhány tudományos tanácskozással, néhány szép nyilatkozattal letudhatnánk. Mindennapi fáradozásra van itt szükség, a nyelv állandó ápolására, a giz-gazok naponkénti gyomlálgatására,

amelyet mindenekelőtt a pedagógusoknak (és nem csak a magyartanároknak), továbbá az újságíróknak, szerkesztőknek, nyelvi lektoroknak kell felvállalniuk. Persze, illő anyagi ellenszolgáltatás fejében, és nem csupán az anyanyelv iránti lelkesedésből. Án ennek az anyagi serkentésnek olyannak kell lennie, ami csupán a jó, a lelkiismeretes munkát jutalmazza. Bár újságíró és pedagógus (de minden más közéleti szereplő, a politikus, a lelkész, a beszédművész) részére a tökéletes nyelvtudás, a szép magyar beszéd, az egyértelmű szemléletes kifejezőmód nem csupán kívánatos, hanem kimondottan kötelező követelmény, csupán a jószándékban és belátásban bízni ezen a téren meglehetősen nagy hiba. A katedrán, a sajtó hasábjain, a szószéken, a színpadon, a mikrofon előtt hivatásszerűen megszólalók a nyilvánosság ellenőrzése és elbírálása alá tartoznak. A szigorú, ám elfogulatlan bírálat ellen tiltakozni, berzenkedni egyikőjüknek sincs joga. Nyelvi selejt nem kerülhet a nyilvánosság elé úgy, hogy arról meg ne mondanánk, mennyit ér. „Az engedékeny, a jószándékokban bízó, tanácsadásra szorítókozó nyelvművelés hatástalannak bizonyult, ahogy nem lehet hársfateával leköüzdeni a tüdővést” – állapítja meg Láng Gusztáv magyarországi nyelvész. Nos, anyanyelvünk itt, a Délvidéken – akárcsak egész létünk – válsághelyzetbe jutott. Mindennapi éber örködésre van szükség, akárcsak a súlyos betegnek. És ez mindannyiunknak minden magyarul író-olvasó és megszólaló nőnek és férfinak, fiatalnak és idősnek egyként feladata, nem csupán a magyartanároké és nyelvtudósoké. Mindennapi feladatunk, amelynek bármi áron is elget kell tennünk.